

Володимир Стойко

З'ЇЗД НАРОДІВ У КИЄВІ 1917 РОКУ

З'їзд Народів, який відбувся у вересні 1917 р. в Києві в загальному не притягнув до себе уваги дослідників цього періоду. Одною з головних причин, без сумніву, був факт, що хоч З'їзд був вершком вияву федералізму в російській імперії, він не зміг надати динаміки цій течії, чи принести якісь реальні здобутки. Радше, федералізм, якого дитиною був той З'їзд, відживав останню фазу свого історичного етапу, як в українському так і в інших народів, що брали в цьому З'їзді участь. Як подія свого часу, однак, З'їзд кидає додаткове світло, як на розвиток української революції, так і на процеси революції в імперії в загальному. Рівночасно виявляє в різкіших зарисах імперську позицію російської демократії.

З'їзд був скликаний Центральною Радою, яка від упадку царату в березні 1917 р.¹ була керівним органом українського національного руху. Політика Центральної Ради звичайно віддзеркалювала програмової позиції в ній домінуючих партій. Як відомо, Українська соціал-демократична партія, партія українських соціалістів-революціонерів і Союз українських федералістів-автономістів (згодом перезваний в партію соціалістів-федералістів), які прийнявши в протизвагу до націоналістів, принципи автономізму і федералізму як визначуючі береги їхніх домагань, унапрямували в них русло українського національного відродження. В такому змислі і були оформлені резолюції на Українському Національному Конгресі в квітні 1917 р. В них говориться «... що тільки національно-територіальна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх інших народів, що живуть на українській землі», та «... що єдиною відповідною формою державного устрою для Росії Конгрес признав федеративну демократичну республіку, а один з головних принципів української автономії повну гарантію прав національних меншостей що живуть на Україні».

В загальному, однак, Конгрес зайняв становище, що всі нації мають право на самовизначення. Визнавши за російським установчим зібранням право санкції нового державного устрою, Конгрес вважав що в міжчасі «прихильники нового ладу на Україні не можуть залишатися пасивними і мають по згоді з меншими народ-

¹ Всі дати в цій статті подані за календарем нового стилю.

ностями, творити неодкладно основи її автономного життя»². Рівночасно Конгрес доручив Центральній Раді проявити в якнайскоршому часі ініціативу в справі утворення міцного союзу тих народів Росії, котрі, як і українці домагаються національно-територіальної автономії в демократичній республіці»³. Христюк уважав що Центральна Рада виконувала це доручення Конгресу, скликаючи до Києва З'їзд Народів⁴. Варто тут відмітити, що більш конкретно говориться у справі скликання такого з'їзду в першій декларації генерального секретаряту, схваленого пленумом Центральної Ради 27. VI. 1917 р. «Секретаріят в міжнаціональних справах», — кажеється в декларації, — «має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад російської республіки та для порозуміння українців на тих основах з іншими національностями. На першій пляні стоїть скликання З'їзду представників народів та областей Росії і підготовка матеріалу до цього З'їзду»⁵.

У висліді цих плянувань і підготовки З'їзд Народів зібрався в Києві 21 вересня 1917 р., і проходив протягом тижня до 28-го, в приміщенні педагогічного музею. Дванадцять національностей і російська партія соціалістів-революціонерів⁶ були засгуплені на з'їзді в числі 92 делегати⁷.

² Дорошенко Д., *Історія України, 1917—1923 рр.* Нью-Йорк, Булава Вид. Корпорація 1954. Том I, стор. 58—59. Обґрунтування цієї автономно-федералістичної концепції, дав Михайло Грушевський в своїй брошурі *Якої автономії і федерації хоче Україна* виданій в Києві в 1917 р. зараз на початку революції. Коріння федералізму на Україні, однак сягають часу Кирило-Методіївського Братства, чи навіть Товариства Об'єднаних Слов'ян, часу Декабристів. Його клясичне оформлення дав М. Драгоманів. Від того часу однак федералізм перейшов певні ревізії та пристосування до цілоти партійних програм, коли ходить про партії 1917 р. Співпраця народів російської імперії на базі автономізму мала вже також свої прецеденти, як напр. створення Союзу Автономістів в часі першої Думи. Як також деякі спроби діяльності на тій базі, зараз в передвоєнні і воєнні роки.

³ Диманштейн, С. М. (ред.) *Революция и национальный вопрос*. Москва: Изд. Ком. Академии, 1930. Том III, стор. 137.

⁴ Христюк, П. *Замітки і матеріали до історії української революції, 1917—1920*. Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. Том II, стор. 20.

⁵ Малинов, В. (ред.) *1917 год на Киевщине Хроника Событий*. Киев: Гос. Изд. Украины 1928, стор. 487.

⁶ В друкованому протоколі з'їзду в органі Ради Народів (створеної на тому з'їзді) *Свободний Союз* (Октябрь 1917, число I); це число майже в цілості присвячене З'їздові Народів. Тут бажано висловити подяку проф. Т. Гунчакові за уможливлення використання цього числа; делегації подані по-національностям. Це одинокий випадок, що подається від партії. Може тому, що всі три делегати партії рос. соц. рев. були від її Українського Обласного Комітету. За національністю один був росіянин, другий жид, а третій, судячи по прізвищу — українець.

⁷ Не всі джерела згоджуються що до кількості делегатів на з'їзді. Напр.

Національні делегації були заступлені в такому числі: Білоруси — 8, лрузини — 2, естонці — 4, жиди — 10, козаки — 10, лотиши — 10, литовці — 9, поляки — 6, румуни з Бесарабії (молдавани) — 6, російські соц. революціонери — 3, татари — 10, турки — 5, Українці — 9.⁸ Мілюков твердить, що «Вірмени, якути, башкіри, калмики, гірські народи Кавказу і Дагестану прислали привіти і наперед приєднувалися до рішень З'їзду».⁹ Поляки, які заявили за державну незалежність, обмежили свою участь в загальному, до ролі спостерігачів. Литовці, хоч також висловлювались в користь незалежності, брали активнішу участь у З'їзді. З важливіших народів, які не виявили активного зацікавлення З'їздом були фінляндці. Взнявши до уваги, що фінляндська справа стояла краще других народів зараз після упадку царату (напр. в короткому часі були відновлені конституційні права Фінляндії, і. т. п.) та що вже до часу З'їзду Народів фінляндці наближались у своїх стремліннях до незалежності, є зрозумілим, чому вони не бажали ангажуватися у того роду розмови.

У З'їзді брав також участь представник Російського Тимчасового Уряду, М. Славінський та чисельні гості, які мали право дорадчого голосу. З'їздом керувала президія вибрана 21 вересня у складі: І. Н. Красковскі (білор.), І. А. Бараташвілі (груз.), А. Г. Юргенштейн (ест.), Н. С. Сиркін (жид), А. А. Долгов (коз.), К. С. Бахман (лат.), В. М. Бельскій (лит.), Н. Г. Чижовскій (рум.), А. Сеттарво (тат.), Ш. Р. Рустамбеков (тур.), М. І. Шраг (укр.), Н. М. Лю-

в цит. праці Манилов (стор. 240), подав 85 делегатів. Деякі автори (Дорошенко, I, стор. 153, Христюк, II, стор. 21), вичислюючи участь національностей, які брали участь, не подають жадного числа. *Свободний Союз*, стор. 14, подав загальне число делегатів — 93. Користуючись, мабуть, тим джерелом і повторюючи при тому ті самі помилки, про які говоримо нижче. Диманштейн, III, стор. 443, подав також 93 делегати. Те число також знаходимо в Порша (Порш, М. «В единении наша победа», *Кавказ*, Париж, лютий 1936, ч. 26, стор. 28). Справа однак в тому, що, коли підсумувати чисельний виказ національних делегацій поданий в журн. *Свободний Союз*, стор. 14, то загальна сума виходить тільки 91. Але той журнал рівночасно друкує (стор. 14—19) поіменний список делегатів, подаючи в більшості їхню партійну приналежність, фах і завжди адресу. Цей список беремо за найбільш авторитетний в вирішенні числа делегатів. Він різниться від чисельного виказу тим, що подав два делегати від білорусів (8 замість 6) і один менше від козаків (10 замість 11) даючи в кінцевому підчисленні 92 делегати.

⁸ Такі важливі джерела як Дорошенко, I, стор. 153, Христюк, II, стор. 21, Манилов, стор. 239, Малоков, част. III, стор. 100, подають поміж учасниками з'їзду також бурятів. Однак вони не подані ані в чисельному виказі делегатів у протоколі, ані в поіменному списку делегатів, обидва друковані, як було згадано, в журналі *Свободний Союз*. Це можна пояснити хіба тим, що ті буряти, які брали участь у з'їзді не мали делегатського уповноваження. Напр., М. Грушевський навіть був вибраний почесним головою і виступав від українців, але не був делегатом і в згаданий список не був включений.

бинський (укр.), А. Пісоцький (укр.). Почесним головою з'їзду вибрано Михайла Грушевського⁹.

Вітаючи делегатів з'їзду від Центральної Ради, М. Грушевський підкреслював що «Федеративна Росія надалі залишається кличем хвилини», та що «під тим кличем об'єднуються всі важні народи і народності Росії...»¹⁰ М. Славінський, представник Російського Тимчасового Уряду згоджувався, що «в Росії одинокою формою, яка забезпечить і політичні і національні свободи являється форма автономного устрою», та побудова цілої держави на автономно-федеративній основі. Однак, як заявив він, «Тимчасовий Уряд не вважає себе управлінням» проголосити перед Установчими Зборами федеративний устрій. Сказавши це, Славінський признавав, що в дійсності нічого не змінялося. Відклик до Установчих Зборів, як єдино компетентного чинника вирішувати державний устрій, служив новій владі в Петрограді, за легальну основу відкидання національних домагань неросійських народів. Його запевнення про те, що уряд не робить перешкод у роботі на місцях спрямованої «на здійснення не тільки автономії, але і федеративного устрою»¹¹, напевно не переконувало учасників. Їхній досвід у тих справах говорив їм зовсім щось інше.

І так, протягом перших трьох днів продовжувалися привіти і виступи учасників різних національностей. Звичайно, промовці з'ясовували в цих виступах їхні національні аспірації, проблеми, чи вияснявали їхнє становище до поточних справ¹². Тут ще варто згадати виступи С. Петлюри і К. Оберучева як ілюстрацію різних наставлень промовців. Петлюра, вітаючи (22. IX.) З'їзд від Все-українського Військового Комітету, сконцентрував свою увагу, перше на критиці централістичної політики Тимчасового Уряду, вказуючи при тому, що уряд не включає у свою працю представників неросійських народів, а відтак на з'ясованні потреби розбудови й існування української національної армії¹³. Оберучев, начальник Київської Військової Округи, заявивши, що він також є прихильником ідеї федеративного устрою Росії, вважав однак, що головне зусилля в той час повинно бути звернене на «оборону землі і волі». Та що, як він

⁹ Милюков, І, част. III, стор. 100. В інших джерелах, якими ми користувались не знаходимо жадної згадки про ці привіти.

¹⁰ Манилов, стор. 237. В тій першій частині з'їзду Грушевський мав довший виступ 23. IX., який будемо цитувати в заключенні цієї статті.

¹¹ Там же.

¹² Короткі звідомлення про ці виступи дивись: Манилов, стор. 237—239. Свободний Союз, число I, стор. 19—32, надрукував повні тексти таких виступів: І. А. Мачавагані (груз. нац. дем. партія) з 22. IX., М. У. Шаца Ани-на (об'єднаної жид. соц. роб. партії) з 22. IX., К. О. Бахмана (лат. нац. дем. партії) з 22. IX., З. Г. Мейеровіца (лат. селянської спілки) з 23. IX., К. Р. Іванова (союзу козач. військ) з 23. IX., і М. Грушевського (від укр. організації) з 23. IX.

¹³ Манилов, стор. 238.

висловився, «розсіяння збройних сил країни (страли) в таку хвилину невідклично потягнуло б за собою загибелі республіки і свободи».¹⁴ Як відомо Оберучев був завзятим противником організування українських військових частин і коли він появився до слова, одна частина З'їзду прийняла його оплесками, а друга шиканням.¹⁵

У наступних двох днях 24 і 25 вересня були витошені ряд доповідей, які обговорювали різні аспекти і проблеми федеративного устрою. С. Гаєвський говорив на тему — «Федерація в світі державного права», А. І. Вольдемар — «Про майбутній федеративний устрій Росії», Б. І. Борохов — «Про економічне обґрунтування необхідності федерації», І. Маєвський — «Про кооперацію центральних і крайових властей в майбутній російській республіці», Б. І. Борохов — «Про державну і національну мову», М. У. Шац Анін — «Про забезпечення національних меншостей», Н. С. Сиркін — «Про національно-персональну автономію, М. А. Кушнір — «Про принципи і проект розподілу Росії на країни (штати)», та Ф. Лященко — «Про відношення окремих країн (штатів) до центральних органів федерації»¹⁶.

У дальших двох днях наради і дискусії відбувалися по секціях (делегати кожного народу організували окрему секцію) та по комісіях з'їзду¹⁷, що дало змогу обговорити і уточнити остаточні постанови й рішення. Кінцева сесія З'їзду Народів відбулася 28 вересня, 1917 р., на якій запропоновані резолюції були прийняті одноголосно. Відмітивши обміркування устрою російської держави, як у спеціальних доповідях так і в дискусіях, резолюції стверджували що:

1. «Головною хобою державного устрою Росії як за старого режиму, так і після революції є надмірна централізація законодавчої виконавчої влади.

2. Збудована на цім принципі державна машина не може справно працювати та гальмує розвиток держави.

3. Через велику економічну різноманітність країн і народів Росії, централізація влади затримує розвиток господарської самодіяльності населення, спричинюється до визиску окраїн неробочими класами центру, а тим самим і до економічного занепаду цього осередку.

4. Упорядкування цілої низки економічних справ життя трудового населення, як земельне питання, переселенська та соціальна справи, суспільна опіка і таке інше, потребують гнучкого і різномодного національно-адміністративного апарату пристосованого до місцевих і побутових особливостей населення.

5. Ніколи небувала щодо свого напруження в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги щодо швидкості

¹⁴ Там же, стор. 239.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же, стор. 240.

та продуктивності її роботи, вона показала цілковиту свою нездатність, не маючи змоги задовольнити найнеобхідніших життєвих потреб і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби.

6. Теперішній безлад, як на фронті, так і в тилу, по всіх відділах державного життя мав своїм джерелом централістичний лад.

7. Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чекає конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишили б жадної можливості централізації.

8. Треба мати на увазі, що історія виробила два типи устрою для величезних держав, а саме: або централістичний (унітарний), або федеративний.

9. Підставою сучасної демократії є широка участь громадян в державнім житті потреба порядкувати цим життям законодавчим, а не адміністративним способом (напр., бюджет) можливе тільки при федеративнім устрою держави.

10. Республіканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в централістичних державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення центральних установ.

11. Центральна влада може мати довір'я всіх верств населення, значить і мати силу, тільки при федеративнім устрою.

12. Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу національну культуру, історичне минуле та в економічнім відношенню вони творять окремі своєрідні кола, єдино природною формою федерації є така, котра оснований на національному принципі.

13. Великі краї, заселені одною національністю, можуть на бажання поділитися або на кілька федеративних одиниць або лишаючись одною цілістю, дати автономію окремим частинам краю.

14. Ті національності, які, як наприклад, жидівська розпоршені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіяльно-персональну автономію».

Зважаючи на згадані міркування, З'їзд Народів, скликаний Українською Центральною Радою, одногolosно постановляє, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою¹⁷.

Право на національно-персональну автономію З'їзд більш детально розвинув в окремій постанові, в якій між іншим, було сказано, що:

I. «Кожна з національностей, що живе в Росії має право на національно-персональну автономію, на оформлення нації в легально-правний союз, який охоплює її членів зі всіх просторів держави.

II. Засяг компетенції, а рівночасно і форми внутрішньої організації національно-автономних установ буде усталено національним

¹⁷ Там же, стор. 242. Hruchevski, „Congress of the Allogenean Peoples of Russia“, *Eastern Europe*, Paris, Nov. 1, 1919; Vol. I. No. 5, p. 132.

¹⁸ *Свободний Союз*, число I, стор. 8—9, Христюк II, стор. 21—22.

загальним збором даного народу, скликаним на основі загального, рівного, тайного пропорційного і без різниці статі, виборчого права.

III. Державний закон гарантує для національних меншостей, які досягнуть в даній місцевості, усталений законом мінімум, право вживати свою мову, як в місцевих державних чи крайових установих, так і в органах місцевої самоуправи»¹⁹.

З'їзд прийняв також рішення в справах деяких окремих народів. В резолюції відносно Білорусі, З'їзд визнав необхідним, щоб Російський Тимчасовий Уряд видав негайно акт про автономію Білорусі в складі Російської Демократичної Федеративної Республіки. Зазначаючи, що в склад автономії Білорусі мають бути включені і ті білоруські землі, які знаходились під окупацією німців. З'їзд вимагав також акту відносно автономії Латвії на її етнографічній території. Подаючи рівночасно губернії і повіти (включаючи і ті під німецькою окупацією), які мали б входити в склад цього краю. З'їзд визнав окремішність Козацтва, зі всіма правами на самостійне існування. Вітаючи рівночасно вступ козацтва, як повноправного члена «в сім'ю вільних народів Російської Республіки, які стремлять до федеративного устрою», щоб спільно здійснити ту ціль. Резолюція відносно Литви говорить про кінченість видання Тимчасовим Урядом заяви про признание права литовському народові на суверенну державу з частин російської і пруської Литви, включаючи також литовську частину сувальської губернії, яку Тимчасовий Уряд своїм декретом включив у склад майбутньої незалежної Польщі.

У постановах у справі загально-державної і крайових мов, стверджено що повалений царський режим незаконно йшов до повної русифікації народів, що в висліді дало крайно негативні наслідки. З'їзд вказував на кінченість негайно і ще до установчих зборів забезпечити народам Російської Республіки право вживання рідної мови, що відкриє шлях до розвитку національних самобутніх культур. В дальших чотирьох пунктах висловлено домагання визнання рівноправності і повної свободи для всіх мов. Рівночасно признано російську мову як загальну державну (загально-федеративну) «для спілкування центральних органів федеративних одиниць з центральними органами Федерації і поміж собою». Одначе, «школа, церква і суд повинні по відношенні мови підпорядкуватися тільки бажанням заінтересованих сторін...»

У висновках про створену в той час ситуацію стверджується, що нависла катастрофа над республікою і, щоб поправити існуюче становище потрібно признати принципи на повне самовизначення народів, проголосити Російську Республіку федеративною і демократичною, та переводити це в життя. При тому вказувалося на

¹⁹ Якщо не зазначено інакше, тут цитовані чи реферовані резолюції З'їзду Народів подано на підставі тексту друкованого в журналі *Свободний Союз*, число I, стор. 8—13.

потребу провести «націоналізацію Російської армії під проводом революційно-демократичних національних організацій з рівночасною реорганізацією в тилу фронту при співпраці тих же організацій...» Тільки таким чином, на думку З'їзду, можна внести змісл і ясність щодо війни, піднести спосібність самооборони держави, та довести до заключення почесного миру. Розвиваючи ті справи далше в окремій резолюції відмічено, що як для успішної реорганізації республіки і ведення війни, так і для заключення миру потрібно співпраці всіх народів Росії і тому вказувалось на потребу реорганізації спеціальних конференцій для крайових реформ в спеціальну Раду Національностей при Тимчасовому Уряді, для захисту інтересів тих народів.

У постанові відносно мирової конференції З'їзд виходив з позиції, що майбутня мирова конференція повинна проходити під знаком повного права всіх націй на самовизначення, що на ній буде справедливе визначення майбутніх кордонів з узглядненням інтересів всіх заінтересованих сторін, та що не буде поділу народів проти їхньої волі. Представники Росії на мирову конференцію повинні добиватися скасування всякого роду — громадських, політичних, національних чи релігійних обмежень, як також змагати до міжнародної гарантії прав національних меншостей. Далше постановлено, щоб при міністерстві міжнародних справ створити конференцію для національних справ з досвідчених осіб заінтересованих національностей, та щоб у склад російської делегації на мирову конференцію ввійшли представники заінтересованих націй.

Відносно установчих зборів, З'їзд вирішив, що «незалежно від скликання Всеросійських Установчих зборів, повинні бути скликані на демократичних основах крайові Установчі Збори, які мають встановити, як норми відносин країн до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації установ даного народу чи краю.

Нарешті постановлено, щоб «для розпрацювання і проведення в життя всіх тих заходів, які викажуться потрібні при здійсненні основних завдань національного і крайового автономно-федеративного будівництва і для організації Союзу Народів» створити Раду Народів. В її склад мали входити по чотири члени кожної національності з правом голосів, без огляду на число осіб даної національності, що беруть участь в нарадах Ради. З'їзд уповноважив Раду прийняти в свої члени зі всіма правами ті народи, які не брали участі в З'їзді, а також кооптувати на потрібні позиції осіб з правом дорадчого голосу. Рада Народів сама мала випрацювати свою внутрішню організацію, та мала право, якщо зайде потреба, організувати відповідні інституції (в тому числі Центральний Військовий Комітет), і виділити для цього потрібні фонди. Осідком Ради Народів мав бути Київ, але в разі потреби Рада могла збиратися і в другому місці.

Рішення і ухвали З'їзду Народів ми старались передати якнайповніше. В них як в загальному того роду документі, відзеркалені проб-

леми і наставлення З'їзду, не тільки тим, що сказано, але і тим, що промовчано. Щодо останнього, то напр., особливо завважається, що коли справа національно-персональної автономії дещо розвинена, то не знаходимо навіть загальних визначень в такій важливій справі як автономія нації — члена федерації.

В останній день З'їзду вибрано делегацію, в склад якої увійшли проф. А. Е. Вольдемар, В. М. Вельській, А. А. Долгов, Мустафа Бек Векілов, і Б. Борохов на Демократичну Конференцію в Петрограді, яка мала передати цій конференції рішення З'їзду. Водночас вибрано Раду Народів, яка відбула своє перше засідання, день по закінченні З'їзду, тобто 29 вересня 1917 р. На цьому засіданні призначено членів, тимчасово вибраних у склад Ради Народів від естонців, українців, литовців, жидів, білорусів, азербайджанців, пружинів і бесарабських румунів. Кримські татари і козаки заявили, що зголосять своїх представників пізніше. Для очолення Ради на голову вибрано М. Грушевського, а на секретаря М. Любинського. Також прийнято остаточну редакцію резолюцій З'їзду Народів, які рішено подати Російському Тимчасовому Урядові.²⁰ На наступних засіданнях, які відбулися 15 і 18 жовтня, та 1 листопада, обговорено і прийнято ряд постанов. Важливіші з них, це рішення скликати сесію Ради Народів на день 6. XI. 1917 р., запрошуючи до участі також ті народи, які не брали участі в З'їзді Народів та почати видання органу Ради Народів, двотижневик *Свободний Союз*.²¹

Спроби Ради Народів розгорнути намічену З'їздом Народів діяльність не дістали піддержки, чи навіть зрозуміння, як від Тимчасового Уряду, так і від кіл від яких, мабуть, поважне число українців З'їзду, все ще такої піддержки очікувало, тобто від російських соціалістів, чи російської демократії, як тоді говорилося.²² А тим часом большевицький переворот у Петрограді створив ситуацію в імперії, в якій ідеологія З'їзду виявила повну немічність в зустрічі з вимогами, які стали перед поневоленими націями. Це і припинило дальшу діяльність Ради Народів, а поява з початком листопада, запланованого на чергову сесію Ради, першого числа *Свободний Союз*, треба, мабуть, вважати її лебидиною піснею.

Повертаючи до З'їзду Народів, насувається питання наскільки, в розгрі політичних сил часу, прийнята ним програма задовольнила національні стремління поневолених націй.²³ Наскільки, беручи до ува-

²⁰ Там же, стор. 5, 13; Малинов, стор. 246.

²¹ *Свободний Союз*, число I, стор. 13.

²² Дивись напр. звіт про Борохова в цит. творі, стор. 5—8, про те як прийнято делегацію З'їзду Народів на Демократичній Конференції.

²³ Славінський, пишучи про цей період, уважав, що З'їзд Народів відзеркалював думання значної частини інтелігенції поневолених націй, які вірили, що домовляться з російськими демократами і мирним способом переорганізують імперію. Зовсім інших поглядів, твердить він, були народні маси тих націй. Для них «історична Росія завжди була силою во-

ги існуючу в імперії ситуацію, яку на З'їзді Грушевський зхарактеризував так, що в «цілому ряді областей виявляються прояви занепаду всяких політичних зв'язків розклад всякої організованости»,²⁴ старання вдержати єдність російської держави через федералізм, відповідав інтересам тих народів. А далі, чи були реальні підстави думати, що можна буде на федералістичних основах здобути для неросійських народів національну рівноправність з росіянами? Особливо, взявши до уваги, що поляки, литовці, а також фінляндці, найбільш свідомі нації в імперії заявили за повну незалежність, що значно послаблювало можливий бльок неросійських народів. Як також, шестимісячний досвід від упадку царату виявив повністю негативне ставлення російських політичних партій до національних стремлень поневолених націй. Можна було передбачити, що навіть коли б в певній ситуації знайшлося російське середовище, яке було б згідне здійснювати деякі форми федералізму, то росіяни, не маючи великих розходжень в їхньому ставленні до неросійських народів і маючи довгий досвід в практиці — діли і пануй — збережуть свою панівну позицію, роблячи поступки неросійським народам тільки, щоб задовольнити тактичні вимоги часу. До речі таку політику і проводили большевики.

Звичайно, учасники З'їзду Народів мали своє розуміння ситуації. Щоб вглянути в їхнє політичне думання, мусимо хоч дещо сказати про федералізм, рушійну силу цього З'їзду. Федералізм, вже через відкинення принципу незалежності як головної цілі, притуплював чуйність по відношенню до інтересів окремих націй. В програмах федералістичних партій національні справи часто були відсунені на задній план через наголошення інших критеріїв як вирішальних, як для розуміння розвитку події, так і для унапрямлення дії. Наприклад, серед чисельних тогочасних неросійських соціалістів, висувалась на перше місце справа міжнародної класової солідарності, та побудова соціалізму.

Були і прихильники федералізму як переходового періоду до незалежності. Вони вважали, що це створить можливість для повного розвитку, розбуджених революцією національних сил, забуваючи при тому вартість наголошення оптимальної цілі як елементу в виховному і практичному процесі. Недобачували також, що половинчатою ви-

---

рожою і чужою, її розпад являвся чудесним визволенням і всі спроби, хоча б і тактичні на відбудування імперської єдності, в яким би то виді не було — виглядало їм як намагання так чи інакше реставрувати не нависне минуле, і вважали це за зраду національної справи». Не давши в своїх наслідках жадної користі З'їзд Народів, продовжував Славінський допоміг в отверезінні цієї інтелігенції і зблизив чи поєднав її з стремліннями народних мас. Славінський, М. А., *Національно-Государствена проблема в СССР*. Paris: Bibliothèque du Comité d'amitié des peuples du Caucase, du Turkestan et de l'Ukraine, 1938, стор. 52—57.

²⁴ *Свободний Союз*, число I, стор. 30.

могою накладають гальмо на динаміку розвитку національного руху. А даліше, вмовляти напр., український народ у потребі збереження єдності з Росією через федерацію, не тільки заглушувало потрібну настороженість українського народу до небезпеки, що загрожувала від Росії, але й витворювало пригожий ґрунт диверсії в українській спільноті для тих російських політичних кіл, які використовуватимуть кличі федералізму для збереження російської імперії.

Питання, чи дивитися на федералізм як на перехідний період до незалежності, вирінуло і на З'їзді Народів. Власне на того роду твердження одного з промовців зареагував Грушевський в своєму головному виступі на тому З'їзді. Ту частину виступу, яка відноситься до цієї справи, наводимо в цілості. Вона є цікава його аргументацією. Застерігшись, що не є певний, що він того промовця правильно зрозумів Грушевський вияснював: «... я повинен заявити, що для федералістів-українців, т. є. домінуючої течії на Україні, для всієї великої маси народу України, — федералізм не являється перехідним кроком до державної незалежності! Навпаки, для нас українців, державна незалежність не лежить впереді, а позаду нас. В свій час ми жили державним життям як незалежна держава. На основах договору, який забезпечував наші державні права, ми злучились з Росією і ці наші права були беззаконно зірвані і порушені старою династією. Український нарід не відмовляється від тих прав, так як і не відмовляються від своїх прав другі народи, які, як ми, посідали державну незалежність. І коли ми проголошуємо в теперішній момент, принцип федералізму ми виявляємо свою волю в такому розумінні, ми утверджуємо зберення наших державних прав. Но при тому ми дивимось на федерацію не як на шлях до самостійности, а як на шлях інших перспективів, вже давно відкритих передовими мислителями людства, як на шлях федерації Європи і даліше до федерації цілого світу».²⁵

Коли говоримо про політичні наставлення того часу, то треба відмітити присутність скромного догматизму, що ще більше утруднювало чи й унеможлиблювало об'єктивну оцінку ситуації. При такому спрямуванні політики, губилась національна рація, чи, в кращому випадку, виходила плутанина в розумінні національних потреб.

В кінцевих висновках приходиться відмітити, що З'їзд Народів, ставши на принципі права кожного народу на самовизначення, та рівноправности всіх націй і народностей, з вимогою переорганізування імперії в демократично-федеративну республіку, основу на національній базі, прийняв позиції, які були в різкому контрасті до тогочасної політики Російського Тимчасового Уряду; ця політика старалась зберегти російську імперію, в основному з централістичним урядом і з забезпеченням панівного становища російського народу. Для Української Центральної Ради, яка була головним промотором у тому змагу за справедливіший лад, це було певним моральним здобутком і скріп-

²⁵ Там же, стор. 30—31.

ленням її престижу хоч би серед прихильників федералізму понево-
лених народів російської імперії.²⁶

Коли ходить, однак, про тогочасний політичний розвиток, то З'їзд Народів не мав на нього жадного впливу. Події котились скоро і в протилежному напрямі, як того хотіли б учасники З'їзду. Вже в січні 1918 р. Грушевський був приневолений зайняти протилежну позицію до тої, яку висловив на тому З'їзді. Він писав: «Для забезпечення нашої волі і долі в сей гострий момент, для переведення миру і захищення нашого краю від напасників наше правительство мусить мати повну свободу діяльності, яку може дати тільки державна незалежність нашої республіки».²⁷ Трудність була в тому, що нація не була належно підготована на той крок. І тут треба було визнати провал політики, усібненням якої був З'їзд Народів. В тій же статті Грушевський закликав: «Треба відкинути ілюзії мов би то ми на когось можемо спиратись, мов би то хтось стоїть за нами — якийсь 'єдиний фронт', якась солідарність народів і країв 'колишньої Російської Держави', коли в дійсності, нічого такого нема, а властиво, навпаки — останки і пережитки тих колишніх зв'язків тільки гальмують, тільки дезорганізують наші зусилля».²⁸ В тому процесі кристалізації національного політичного думання, треба було ще одного доповнення і він це в окремій статті зробив, пишучи: «...що я вважаю пережитим і віджитим... се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидувана нам довго і уперто силоміць, і кінцем, як то часто буває справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства».²⁹

Як знаємо той драматичний поворот у політичній думанні, прийшов дослівно під натиском московських штиків. Не зумівши відповісти на висунені потреби, федералізм мусів зійти з історичної сцени. А З'їзд Народів, подія яка мала стати наріжним каменем на шляху здійснення його візії, став монументом, в основному змарнованих зусиль і розбитих ілюзій.

---

²⁶ Христюк подає, що на «З'їзді дуже кидалось у вічі велике довір'я всіх поневолених народів Росії до української демократії, Христюк II, замітка на стор. 23. Це також видно з друкованих промов на З'їзді. Дивись: *Свободний Союз*, стор. 11—29. Дослідник латиської історії того періоду твердить, що Київ був тим центром, на який орієнтувалися латиші. Дивись: Ergergailis, A., "Latvian Liberals and the Federative Tradition during the 1917 Revolution", *Lithuanus*. Vol. 17, No. 3 (Fall 1971), стор. 31—60.

²⁷ Грушевський, М. С. *Вибрані Твори*, Нью-Йорк: Демократичний Український Координаційний Центр Америки, 1960, стор. 35.

²⁸ Там же, стор. 35—36.

²⁹ Там же, стор. 57.